

Зона В. Мркаљ^{1*}

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српску књижевност

с јужнословенским књижевностима

<https://orcid.org/0009-0003-1577-4842>

КАКО ЈЕ БЕОГРАД ПОСТАО ЗАВИЧАЈ (У ОДАБРАНИМ ДЕЛИМА ШКОЛСКИХ ПИСАЦА)*

У раду ће се разматрати појам завичаја и различити аспекти рецепције књижевности о завичају, позитивни и негативни. На основу постављених теза које се ослањају на теорије идентитета: 1) завичај је место где смо се родили или у ком смо провели детињство; 2) то је место где смо се школовали, у коме смо засновали породицу и стекли пријатеље за цео живот; 3) завичај је место које нам највише прија и у које једва чекамо да се вратимо ако смо из њега исељени или изгнани, или 4) сваком писцу његова литература је завичај, у први план ће се истаћи насловна тема: Како је Београд постао завичај (у одабраним делима школских писаца). Сагледани из аспекта рецепције књижевности о завичају, многи литерарни текстови укључени у раније школске програме и у нове програме наставе и учења, на неки начин дотичу Београд: као тему, јунака или као идеју живљења. Примери погодни за наставу, на које и овде упућујемо, представљени су претходно у раду „Сlike Београда у настави књижевности”. У истом спектру, примери се у овом раду шире на дела бројних књижевника које можемо назвати „школским писцима”. Увидом у антологијске збирке које Београд сагледавају кроз прозу и поезију које га уздижу, кроз научно-популарне текстове о овом граду, откриће се како је Београд постао завичај многим српским писцима, али и како, читајући одабрана књижевна дела, београдски ђаци могу сазнати више о свом завичају.

Кључне речи: Београд, завичај, књижевност, ученици, рецепција књижевног дела, наставна интерпретација

Избор ове теме је потпуно личне природе. Када сте рођени у Београду, у Чика Љубиној улици, одмах поред Народног музеја и преко пута Народног позоришта, онда вам је Трг Републике двориште, а Студентски парк или Калемегдан башта вашег детињства. Када вас таквог питају одакле сте, а ви кажете – из Београда, готово увек је обавезан наставак – да, добро, али где вам је завичај (?).

Како је тема завичаја посебно наглашена у последње време и у српском језику и у српској књижевности, а од скора и у школским програмима, неминовно

¹ zonamrkalj61@gmail.com

* Пленарно предавање *Како је Београд постао завичај (у одабраним делима школских писаца)*, излагано је 22. марта 2024. године у Нишу, у просторијама ДМВ ликовне галерије, а на позив Департмана за србистику Филозофског факултета Универзитета у Нишу, у склопу *Akademie Mediane 2024*.

се наметнуло питање шта је с онима који осим Београда немају ништа друго. Да ли је тај град само велики сабирни центар различитих завичаја, па је твоје да се непрестано мењаш, селиш по градским општинама, привикаваш и адаптираш на промене, или је Београд једна стара и особена душа која у себе све с радошћу прима, а оне који су одрасли у његовом срцу никада не пушта?

Из перспективе читалаца, током протеклих деценија сазнали смо и закључили да завичај не мора бити само место порекла или носталгични простор најлепших успомена већ крај којег се не можемо одрећи. Отуд у делима многих школских писаца, рођених на разним странама, препознајемо откуцаје Београда, који је изистински, тајанствен и емотиван и као такав нас, у литератури носи, уз наше индивидуалне доживљаје, кроз субјективну причу живота у који верујемо.

У покушају да одредимо завичај као појам, сусрећемо се са низом објашњења који нам отвара неизмерну ширину доживљаја ове речи. Завичај као очевина или дедовина, родно место, прелива се на родну грудну или отаџбину, а затим на постојбину. У односу на литерарни текст, неретко се чују изјаве да је писцу литература завичај. Лични доживљај и емотивна перцепција појма *завичај* као вредносне категорије, шири се на конструкцију идентитета и тако представља својеврстан културолошки феномен.

Истраживање идентитета подразумева схватање „суштине људског субјекта”, односно „онога што лежи у основи нашег достојанства или питања о томе шта чини наш живот смисленим и испуњеним”, као што у својој темељној студији *Извори сојства* тврди Чарлс Тејлор (TEJLOR 2008: 16). Овај аутор идентитет посматра вредносно и спрам целине нашег постојања, издвајајући притом три осе моралног мишљења: поштовање и обавезе према другима, сопствено виђење испуњеног живота и појам достојанства. Према Тејлоровом мишљењу, питање идентитета „дефинишу обавезе и идентификације које пружају оквир или хоризонт унутар кога ја од случаја до случаја могу да покушам да одредим шта је добро или вредно или шта треба чинити или шта ја прихватам, а чему се супротстављам. Другим речима, то је хоризонт унутар којег сам у стању да заузмем своје место” (TEJLOR 2008: 50).

Недостатак моралног хоризонта доводи до дезинтеграције идентитета. Ова теза може се проблематизовати цитатом Јована Скерлића о Матавуљевим *Београдским њричама* и надоградити записом професора и писца Михајла Пантића о урбаноцентричној теми „која ће у веку заокупити, преплавити и обележити имажинативни свет књижевности” (PANTIĆ 2009: 239). Скерлић је писао (поводом Матавуљевих *Београдских њрича*):

Може г. Матавуљ још двадесет година седети у Београду, са најбољом вољом и са највећим талентом, и са најпотпунијом књижевном спремом, он никада неће моћи осетити оне интимне, танане нијансе које чине одлику београдског живота. За пуно ствари он неће имати очију, многи звуци неће наћи одјека у његовој души, и он ће у опису Београда вазда опомињати на странца који је добро научио српски језик, али без осећања језика и са туђим нагласком (SKERLIĆ 2009: 206).

Михајло Пантић, пишући крајем 80-их и почетком 90-их година XX века своје *Новобеоградске њриче*, истиче:

Мислио сам на Џојсове *Даблинце*, али и на Матавуљеве *Београдске њриче*, тај први

просев урбаноцентричности у српској прози. У једном есеју Исидоре Секулић прочитао сам „да ништа не одређује уметника онолико колико га одређује простор” и то ми је било довољно да знам шта хоћу, и како да склопим књигу о јунацима који (фиктивно и стварно) живе тамо где и ја живим, који су донекле ја, а однекле више и не знам шта су. Јер писање, мислио сам тада, а тако мислим и даље, није истинско уколико писац не говори о ономе што најбоље познаје и што га условљава (то је, у мом случају, живот на Новом Београду), и уколико у једном тренутку јунаци који се у том говору обликују не преузму иницијативу и сами не почну да нам јављају шта је то што желимо да кажемо, да нам откривају свет на начин за који смо само слутили да постоји у нама, али га нисмо освестили (PANTIĆ 2009: 239, 240).

Питање саморазумевања, према виђењу Чарлса Тејлора, везује се за историјски оквир и фундаменталну оријентацију идентитета. Прва димензија идентитета подразумева духовни и морални хоризонт субјекта док друга, паралелна њој, подразумева место субјекта у јасно дефинисаној заједници или култури – „потпуна дефиниција нечијег идентитета укључује не само његову позицију по питању моралних и духовних ствари већ и неко упућивање на дефинишућу заједницу” (TEJLOR 2008: 65). Питање историјског оквира идентитета тиче се наше свести и знања о континуитету настанка и развоја саморазумевања модерног субјекта, док се фундаментална оријентација идентитета тиче друштвеног простора, језика, културе, нације и порекла.

Дотакнемо ли се школе и ученика као читалаца, неминовно полазимо од представљених стандарда ученичких постихнућа (на сва три нивоа) и исхода везаних за наставну област књижевност, који су засновани на читању. Кроз читање и тумачење књижевних дела ученик развија читалачке компетенције које подразумевају не само истраживачко посматрање и стицање знања о књижевности већ подстичу и развијају емоционално и фантазијско уживљавање, имагинацију, естетско доживљавање, богате асоцијативне моћи, уметнички сензибилитет, критичко мишљење и изграђују морално просуђивање. Разни облици читања су основни предуслов да ученици у настави стичу сазнања и да се успешно уводе у свет књижевног дела. У петом разреду (који представља спону између млађих и старијих разреда основне школе) негује се, пре свега, доживљајно читање, а ученици се поступно уводе у истраживачко читање (читање према истраживачким задацима, читање из различитих перспектива и сл.) и оспособљавају да искажу свој доживљај уметничког дела, да увиде елементе од којих је дело сачињено и разумеју њихову улогу у изградњи света дела.²

Уз обавезни списак дела за обраду, у нове програме наставе и учења додат је допунски избор текстова. Изборни део допушта наставнику већу креативност у достизању исхода. Такође, програмом се подстиче упознавање ученика са завичајном, локалном (или регионалном) културом и стваралаштвом, пошто је омогућено

2 Види: Правилник о плану наставе и учења за пети и шести разред основног образовања и васпитања и програму наставе и учења за пети и шести разред основног образовања и васпитања: 15/2018-77, 18/2018-1, 3/2019-83, 3/2020-3, 6/2020-94, 17/2021-1, 16/2022-1, 13/2023-458, 14/2023-384. Правилник је ступио на снагу наредног дана од дана објављивања у „Службеном гласнику Републике Србије – Просветном гласнику”, односно 31. августа 2018. године, а примењује се почев од школске 2018/2019. године (види члан 4. Правилника).

да сваки наставник обради дело по избору писца из завичајног (регионалног) корпуса.

Уз доминантан корпус текстова канонских писаца којим се утиче на формирање естетског укуса ученика, изграђује се и богата свест о природи националне књижевности (и вредностима класика светске књижевности), али и о културном и националном идентитету. У избору лектире и допунском избору дата је могућност наставницима да одаберу и извештај број књижевних дела савремених писаца, чиме се ученици упознају са репрезентативним примерима савремене књижевности и у прилици су да критички самеравају поетику таквих дела са канонским вредностима. Намера увођења савремених књижевних дела која још нису постала део канона огледа се и у томе да се дела савремене књижевности по својој мотивској или тематској сродности вежу за постојеће теме и мотиве у оквиру наставног програма и да се таквим примерима покаже како савремени писци, поред увођења литерарних новина, промишљају епску народну традицију или теме пријатељства, етичности, како развијају имагинацију и емпатију, чиме ће се обогатити тзв. „вертикално” читалачко искуство ученика и осавременили приступ настави.

Овакав избор дела омогућава већу примену компаративног приступа проучавању литерарног стваралаштва, уз одабир различитих нивоа обраде: интерпретације, приказа или осврта. Притом, избор дела треба да буде усклађен са способностима, потребама и интересовањима конкретног ђачког колектива.

Иако је изузетно прихваћена, сугестија да се књижевно дело завичајног аутора по избору нађе у корпусу допунског избора лектире, често се не спроводи у дело. Томе, можда, доприносе и ставови да многа литерарна остварења чија естетска вредност није потврђена временом ни не треба да се нађу у оквиру иначе недовољног броја часова Српског језика и књижевности на којима цео програм треба обрадити. С друге стране, пре би се рекло: уско схватање појма завичај и некритички гласови који се повремено јављају поводом дела завичајних писаца, некада звуче и овако:

Zavičajni pisci su najčešće sentimentalni i plačljivi. To je potpuno razumljivo jer oni pišu, re-kreiraju svoj život pišući o stvarima koje su na njih ostavile najjači utisak u onom dobu kada je ljudski duh u svojoj najosetljivijoj, ujedno i najprijemčivijoj fazi. Njihove teme su često na granici kiča, lebde oko vatrice u peći i mirisa domaće štrudle ili pak oko mesta na kojem su nekada davno poljubili, zaprosili, rastali se sa svojom voljenom/voljenim. [...] Da ne grešim dušu, ima među njima odličnih pisaca kojima je zavičaj najčešće sinonim za detinjstvo, a svi se svog detinjstva sećamo kao idiličnog. Dovraga, svako nam juče izgleda kao božićna bajka u odnosu na proketo danas. Da rezimiram, zavičajna literatura u svom uobičajenom izdanju ima sve odlike kič književnosti i svaki put kad razbije taj stereotip, odnosno da budem sasvim precizan, svaki put kada ga ne potvrdi, ona je već pobedila jer većina čitalaca može i najčešće i saoseća sa tuđim detinjstvom i hvata se na idilu bivšeg vremena, onoga što je Prust zvao izgubljenim vremenom (REŠICKI 2020).

Као и све друго, однос према завичају ствар је перцепције. Читајући, сазнајемо да су о Београду најлепше писали писци који у њему нису рођени. У другом и трећем циклусу образовања наилазимо на мноштво таквих примера: Црњански је рођен у Чонграду, у Мађарској; Владимир Пишталo у Сарајеву (БиХ), Симо Мата-

вуљ у Шибенику (Хрватска); Иво Андрић у селу Долац код Травника; Горан Петровић у Краљеву; Васко Попа у Гребенцу крај Беле Цркве; Душко Радовић у Нишу...

Према речима Радована Влаховића, књижевника, оснивача и директора Банатског културног центра, у тексту „О завичајном песништву и песницима“, „завичајна књижевност је народна књижевност у модерном времену“.³ Влаховић истиче како су критичари од реномеа, писци од имена, теоретичари са звучним титулама углавном обилазили књижевност о завичају, како у нашем животу, тако и у књижевности, те је управо уско схватање појма „завичај“ довело до неповољних коментара и тумачења.

Завичај донекле пркоси идеји космополитизма којој књижевност тежи. Универзално и примењиво на све, у идејном смислу шири распон хуманистичких осећања, али умањује вредност спецификума, особености које се препознају у матерњем дијалекту, акцентима, топонимима. Управо збир таквих посебности код оних који не потичу из истог завичаја (или оног који сматрају својим) изазива подсмех или омаловажавање (свима је познат израз „београдски говор“, који носи негативну конотацију). Очигледно је, у људској природи, једна од наглашенијих потреба бити посебан и притом – бољи од других.

Каква су очекивања читалаца из других крајева, чији завичај није место у коме живе? Можда би се на ово питање могао дати одговор цитатом из Црњанског *Романа о Лондону*.

Није, међутим, истина да Лондон има страшну климу, да има дугу зиму, – а нестaje у неку језиву, жуту, тешку маглу, кад се не види ни прст пред носом у животу. Било је и тога, али је и то прошло. Прва зима, – прича ми тај Рус, – кад је са женом у Лондон, дошао, била је као што су зиме на Криму. Личила је на пролеће. Друга је била мало хладнија, кишовита, али је и то брзо прошло. Снега није ни било. Није било снега, да учини, да све постане тихо, бело, чисто, лепо, – и град и љубав у граду, као што је то некад било, у Петерсбургу, у његовој младости (CRNJANSKI 1972: 11).

Завичај, младост, лепота сећања обојеног носталгијом, све су то одреднице завичајне књижевности. Слике, најчешће нарушене ратом, избеглиштвом, отимањем или страдањем било које врсте.

Већина књижевних теоретичара се слаже да се појам савремене књижевности односи на истовременост, односно савременост у односима између аутора и читалаца. Посматрана на тај начин, свака је књижевност једном била савремена, док је временска удаљеност није значајно одвојила од читаоца. Тешко је прецизирати у ком моменту развоја књижевности њени садржаји престају да буду су-времени и постају део књижевне прошлости, односно традиције.

Да би се јасније оцртале границе појма савременог у књижевности, у не тако давној прошлости сматрано је да она обухвата период од Другог светског рата до деведесетих година двадесетог века. Завршетак Другог светског рата и појаве које су њиме проузроковане у друштву (у редефинисању идеја и вредности, у наплетку технологије) доживљавају се као преломне и пресудне појаве у новијој (савременој) историји човечанства. Рекли бисмо да се, из данашње перспективе, та

3 Види: (<http://vlahovicradovan.blogspot.com>).

граница значајно померила, мада је за књижевност која тренутно настаје и развија се, коју публика доживљава као део актуелног живота, уведена одредница – књижевност у покрету.

Уколико би се књижевност о завичају сврстала у савремени стваралачки контекст који се схвата као укупност актуелности које заједнички и искуствено деле и проживљавају аутори и њихова публика, онда би се површно могло закључити да је таква лектира на садржинском, а нарочито на идејном плану, битно подстакнута дешавањима из савременог доба. Но, то не значи да се она бави искључиво актуелним темама, односно да садржаје ситуира у временски оквир новог доба. Њена савременост се исказује и у садржајима који се подједнако смештају у поетски простор и време прошлости, а често и будућности. Аутор књижевности о завичају запажа актуелна питања у којима види могуће представе универзалних духовних вредности.

Савременост у књижевности о завичају може подразумевати и активно учествовање писца у јавном животу и лично, а не само посредством књижевног дела. У схватањима и тумачењима појаве ове књижевности посебно до изражаја долази питање њене уметничке вредности. Књижевна дела из прошлости су у времену и у најразличитијим контекстима читања и тумачења доживела вишеструку проверу естетских вредности. Но, за дела савремене књижевности је изазовно објективно разлучити који ће садржаји бити трајно прихваћени као вредност, који од њих ће се превидети и бити откривени тек у неком будућем времену, а у којима ће будуће генерације засигурно препознати узроке или корене неких значајних појава. Ако се чак и површно ишчита историја књижевности, уочава се да ниједно доба није било без ових неодумица. Скоро у свакој фази развоја књижевности су се појављивали аутори и дела који су били носиоци новина, затим они који су доживљавали судбину несхваћених уметника, као и они чија је популарност брзо прошла. Слагање око књижевних вредности дела аутора који пишу инспирисани својим завичајем, често се меша са читалачким укусом, популарношћу и општекултурним вредностима које су актуелне у једном одсечку времена. Не би требало превидети чињеницу да свако временско доба носи обележје актуелних вредности које ће наследницима, можда, бити неважне, али ће их они упознати као чињенице или податке о прошлим генерацијама.

Тематика књижевности о завичају је изузетно богата. Прошлост се посматра са становишта садашњости или се визијама будућности указује на могуће последице свега што садашњост собом носи. Честу тематску окосницу литерарних остварења представља тумачење феномена отуђености, самоће, усамљености и несхваћености човека савременог доба; преиспитивања вредности, посебно моралних, у сложеном друштвеном и временском контексту. Уз критички однос према друштвеним проблемима у књижевним делима упозорава се на снажне животне противуречности и изазове савременог живота; долази до преиспитивања традиционалних ставова и вредности, најчешће посматраних у оквиру животне свакодневице, а тематизује се и однос стварног и фиктивног. Није мали број дела која садрже значајне имплицитне књижевноуметничке ставове. И завичајна књижевност, другим речима, у сталној је потреби за преиспитивањем сопственог сми-

сла и улоге у животу и историји књижевности.

Сложена и разноврсна тематика пропраћена је усложњавањем изражајних техника. Афирмишу се напредне приповедне технике и испитују граничне могућности језика. Долази и до појаве хибридних жанрова. Хибридни жанрови, као и тематика, склони су експерименту, неконвенционалности и мотивисани су вечитом ауторском тежњом ка оригиналности.

Есејистика и научност продиру у свет фикције и фиктивног, који имитирају реторику науке. Афирмише се документарна књижевност која фикционализованом или стварном грађом настоји да прикаже у уметничком руху појаве које су одраз духа времена и дешавања у новом добу.

Говорећи о завичајној књижевности, можемо се дотаћи и појма тривијалности. Дела тривијалне (забавне) литературе радо читају најшири слојеви читалаца, посебно они навикнути на једноставне приповедне схеме. Поклоници овог типа литературе уживају у свету поједностављених садржаја. Међу тривијалним жанровима нарочито су популарни: криминалистички роман, љубавни роман; дела са елементима хорора, научне фантастике, као и романсиране биографије историјских личности или естрадних звезда. Аутори тривијалне књижевности прилагођавају садржај дела најширем укусу публике и потребама тржишта.

Упркос изазовима времена, пољуљаним културолошким вредностима и тржишним условима продукције којој су писци беспопштедно изложени, књижевност инспирисана завичајем успела је да остави и дела изузетне уметничке вредности која су убрзо након објављивања постала део општекултурног добра и – наставнички гледано – део школске или домаће лектире. У њима су дух и осећајност савремености изражени на снажан и оригиналан начин.

Померање интересовања са феномена писања/настанка текста на феномен рађања/реализације дела у свести читаоца одиграло се поступно, иако је искуство о акту читања и о његовој важности безмало старо колико је стара и сама критика. Али када је 60-тих година прошлог века читање постало „доминирајућа тема епохе”, илустративна слика књиге као излета у природу на који је писац за јело понео речи, а читалац значење, у многome се променила, раслојила. Фигура читаоца постала је видљив, активан учесник стваралачког процеса, са којим сам писац све више рачуна, дајући му каткад упутства за читање, или му остављајући пуну слободу, а каткад се поигравајући са читаоцем, који треба да пронађе свој пут кроз уметнички свет и форму дела, некада и са образложењем по коме је улога писца да пише, а читаоца – да научи да чита. Од читаоца, који је тако упадљив на савременој сцени, често се очекује да је и сам критичар, тумач и стваралац. Он је идеализован или оквалификован као „обавештен”, „меродаван”, „компетентан”, „учен”, „разуман”, „зreo”, „сензибилан”; он, такорећи, улази у књижевност, учествује у стварању онога што чита и познаје правила за која је научио да су подесна за читање и тумачење. Тематизујући однос читаоца и текста, рецепцијска естетика Ханса Роберта Јауса указала је на битан проблем науке о књижевности која је из поља свога интересовања изоставила читаоца. Истакнуто место у теорији рецепције дато је хоризонту очекивања. Сваки читалац поседује извесно читалачко искуство на основу кога прихвата дело које чита. То значи да се целокупно искуство

читаоца увек изнова актуелизује приликом читања конкретног књижевног дела. У том контексту, свако од нас ко чита може у ономе што чита пронаћи трагове свог завичаја и препознати простор, јунаке или догађаје као чиниоце који су му блиски. Вештина интерпретације јесте пресудна за то које и какве идеје ће публика и критика једнога времена ишчитати у једном делу. Таквим ставом у разматрање естетике књижевности уводи се читалац, односно његове способности и жеље да учествују у конструисању књижевноуметничких светова. Тако ће улога прималаца бити условљена његовим разумевањем, актуелизацијама и тумачењем (уп. JAUS 1978, 369–370).

У четвртм разреду гимназије и средњих стручних школа чита се роман Владимира Пиштала *Миленијум у Београду*. Пролог романа започиње легендом о постанку Београда. Тај град, потекао из снова, пун је театара, чајџиница и паркова, скулптура на трговима и фасадама, гостионица и библиотеке. У њему се смењују четири годишња доба, а подне се смењује „без сутона и сенке”:

Legenda o postanku Beograda kaže da je čovek uvredio kentaure koji su, u svitanje vremena, živeli oko Avale. Kopita gnevnih kentaure su potresla zemlju. Njihovi vriskovi su cepali nebo. Čovek im je izmakao „za nogu” i bacio se u reku. Čuo je zvuk a zatim pljusak strela po vodi. Kentauri su se zaustavili na obali, njištali i kopali nogama po mulju. Begunac je izronio nasred Save i uhvatio dah. Nagutao se vode dok je doplivaao do druge obale. Iscrpljen, pao je pod kalemegdansku stenu, na ušću Save u Dunav, i sklopio oči (PIŠTALO 2000: 7).

Упућен по буђењу кажипрстом анђела да се насели у белом граду (где су зидови „бељи од сипине кости”, док архитектонске масе у „љупком нереду” блеште на сунцу), Сневач се уплашио и устукнуо. За тим је стигла страшна клетва:

Нека ово место буде рана. Чим се на тој рани ухвати краста, нека је здеру прљави нокти. Нека генерације синова никад не наставе оно што су радиле генерације очева. Нека се у овом граду људи увек подсмевају ономе што највише желе (PIŠTALO 2000: 8).

Поред тога што изазивају радозналост, представљени цитати откривају многа проблемска места којима се подстиче критички дијалог о пророчким визијама и њиховом дугорочном ефекту на човечанство; о проклетству лепоте и апсурду живљења.

Ученицима из различитих крајева Србије могле би се приближити слике Београда, настале пером бројних књижевника које можемо именовати и као школске писце. Само их ваља подстаћи да на одговарајући начин истражују и о свом и о туђим завичајима. Ради ширег упознавања са овом темом у настави, може се искористити рад „Слике Београда у настави књижевности”⁴ (MRKALJ 2022: 127–149).

Следе примери за истраживачко поступање у оквиру припремања ученика за тематске часове, или за извођење пројектне наставе.

▪ Проучите биографију Борисава Станковића и прочитајте његове приче о Београду, граду у којем је живео и умро, мада му је Врање било завичај. Анализирајте

4 Овај рад настао је пре пленарног предавања *Како је Београд постао завичај (у одабраним делима школских писаца)*, изложен је у Андрићевом институту у Вишеграду и потом објављен.

Станковићев однос према Београду и наведите примере у којима се то открива.

- Пажљиво прочитајте Сремчеву причу „Кир Герас”. Пратите како је приказан однос периферије и центра Београда. На који начин аутор прати адаптацију дошљака у нови простор?
- Организујте приликом посете Београду обилазак куће Ђуре Јакшића која се налази у чувеној Скадарлији. Припремите се да пред његовом кућом (данас је то спомен-музеј) казујете најлепше Јакшићеве стихове (по сопственом избору) које ћете научити да рецитуете или изражајно читате.
- Откријте што више веза између писца Бранислава Нушића и Београда. Прочитајте Матавуљеву причу о Нушићу. Истражите да ли се Нушић заиста родио на месту Народне банке у Београду.
- Пажљиво прочитајте следећи одломак из романа *Сийничарница код срећне руке* Горана Петровића, па приликом посете Београду пронађите поменуте топониме.

Дохвативши се Теразија, мало предахну. Од слабости му се и даље вртело у глави, цео централни плато престонице као да је претезао на ову, на ону страну, већ према оноликим пролазницима и возилима, док су се зграде, здање „Албанија”, хотел „Москва” или Игуманова палата – чиниле као тегови које је неко десетлећима безуспешно додавао не би ли постигао равнотежу. Како је могуће измерити толике судбине, запитао се. Осим ако се не ради о хиљадама различитих видова једног те истог усуда, мину му кроз главу и онеспокојен тим одговором, готово трчећи сиђе са Теразија, запутивши се у правцу Скупштине. Потом, препречивши кроз парк, зађе у мирну Палмотићеву (PETROVIĆ 2003).

- Као посебно занимљиве за наставу историје и књижевности издвајају се приче из књиге Ненада Новака Стефановића о кнезу Милошу и кнегињи Љубици (Коннак кнегиње Љубице), кнезу Михаилу и кнегињи Јулији (Музеј медицине и Српско лекарско друштво), краљу Милану и краљици Наталији (Стари двор), Лази и Полексији Лазаревић (Хиландарска 7), Илији и Синђелији Милосављевић Коларац (Коларчева задужбина), Геци и Елзи Кон (Кнез Михаилова 12), Иви Андрићу и Милицы Бабић (Призренска 7), Бранку и Богданки Ћопић (Краља Милана 23), Васку Попи и Хаши Сингер (угао Ресавске и Булевара краља Александра). У склопу овог пројектног задатка, посетите бар неке од улица у којима су живели знаменити парови и сазнајте више о њима из књиге *Водич кроз љубавну историју Београда* (уп. STEFANOVIĆ 2017).

Књижевност, често схваћена као део културних процеса, према Џонатану Калеру проучава се и у контексту садржаја који егзистирају у конкретним културама (в. KALER 2001, str. 42–54). Тако се и завичајна књижевност, жанровски разнолика, може доживети као репрезент културолошког поднебља јер су јој поетика и естетика условљене конкретним културним кодовима.

Ако је, најшире гледано, човеков завичај Земаљска кутла, онда би наши напори да откријемо нови смисао теме о завичају били потпуно бескорисни. Ако је завичај отаџбина, онда је његово схватање више усмерено на колективно родољубље и представља одраз националне свести. Али, ако је завичај место према коме се осећа највећа носталгија, ако је то дрво или двориште, река или мирис који враћа у одређени период живота (најчешће детињство), онда је то прави завичај или зави-

чај срца.

Различите слике завичаја књижевност у себе апсорбују без резерве јер је, како се све чешће чује, писцу литература завичај. А да ли је и читаоцу? И ком завичају он треба да припада да би као иманентни читалац шетао по скривеним београдским сокацима и хаусторима?

Завичај се често брани од туђина, али се Београд од тога не може одбрани-ти. То је и његово проклетство, али и срећа. Проклетство због помешаних стило-ва, не само архитектонских, већ и свих других. Срећа – јер ће тако живети заувек, обликован онако како га човек који је у њему препознао свој завичај види и како о њему пише. Сliku оваквог завичаја обликују и стихови песме „Одбрана нашег града” Миодрага Павловића:

Ја имам наде за овај град
ја имам велику наду
ја имам град
ја имам јутро сваког јутра

али јутро моје наде тек долази (PAVLOVIĆ 1989: 61).

Цитирана литература

- GUDELJ 1983: GUDELJ, Petar. *Na zvezdanim drumovima, čitanka za osmi razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1983. [orig.] ГУДЕЉ, Петар. *На звезданим друмовима, читанка за осми разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1983.
- J AUS 1978: JAUS, Hans Robert. *Estetika recepcije*. Prevela Drinka Gojković. Beograd: Nolit, 1978. [orig.] JAYC, Ханс Роберт. *Естетика рецепције*. Превела Дринка Гојковић. Београд: Нолит, 1978.
- KALER 2001: CULLER, Jonathan. *Književna teorija: vrlo kratak uvod*. Preveli Filip i Marijana Hameršak. Zagreb: AGM, 2001. [*Literary theory. A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford university press, 2000.]
- MRKALJ 2022: MRKALJ, Zona. „Slike Beograda u nastavi književnosti”. U: San o gradu. Prir. Aleksandra Vraneš. Andrićgrad – Višegrad: Andrićev institut, 2022, str. 127–149. [orig.] МРКАЉ, Зона. „Слике Београда у настави књижевности”. У: Сан о граду. Прир. Александра Вранеш. Андрићград – Вишеград: Андрићев институт, 2022, стр. 127–149.
- PANTIĆ 2009: PANTIĆ, Mihajlo. „Slika grada u Matavuljevim Beogradskim pričama”. U: Knjiga o Matavulju – knjiga 9 iz Sabranih dela Sime Matavulja u redakciji dr Goluba Dobrašinovića. Prir. Dušan Ivanić. Beograd: Zavod za udžbenike; Zagreb: Prosvjeta, 2009, str. 239, 240. [orig.] ПАНТИЋ, Михајло. „Слика града у Матавуљевим Београдским причама”. У: Књига о Матавуљу – књига 9 из Сабраних дела Симе Матавуља у редакцији др Голуба Добрашиновића. Прир. Душан Иванић. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Просвјета, 2009, стр. 239, 240.
- SKERLIĆ 2009: SKERLIĆ, Jovan. „Beogradske priče”. U: Knjiga o Matavulju – knjiga 9 iz Sabranih dela Sime Matavulja u redakciji dr Goluba Dobrašinovića. Prir. Dušan Ivanić. Beograd: Zavod za udžbenike; Zagreb: Prosvjeta, 2009, str. 206. [orig.] СКЕРЛИЋ, Јован. „Београдске приче”. У: Књига о Матавуљу – књига 9 из Сабраних дела Симе Матавуља у редакцији др Голуба Добрашиновића. Прир. Душан Иванић. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Просвјета, 2009, стр. 206.
- STEFANOVIĆ 2017: STEFANOVIĆ, Nenad Novak. *Vodič kroz ljubavnu istoriju Beograda*.

Beograd: Laguna, 2017.

TEJLOR 2008: TAYLOR, Charles. *Izvori sopstva : Nastanak modernog identiteta*. Prevela s engleskog Sofija Mojsić. Novi Sad: Akademska knjiga, 2008.

Извори

PAVLOVIĆ 1989: PAVLOVIĆ, Miodrag. *Odbrana našeg grada*. Smederevo: Smederevske pesničke jeseni – Naš glas, 1989. [orig.] ПАВЛОВИЋ, Миодраг. Одбрана нашег града. Смедерево: Смедеревске песничке јесени – Наш глас, 1989.

PETROVIĆ 2003: PETROVIĆ, Goran. *Sitničarnica kod srećne ruke*. Beograd: Narodna knjiga / Alfa, 2003. [orig.] ПЕТРОВИЋ, Горан. *Ситничарница код срећне руке*. Београд: Народна књига / Алфа, 2003.

PIŠTALO 2000: PIŠTALO, Vladimir. *Milenijum u Beogradu*. Beograd: Narodna knjiga / Alfa, 2000.

REŠICKI 2020: REŠICKI, Delimir. Arbitri i modeli. Kritike i tekstovi 2012-2015. Dronjci na hrpi, (Fraktura, 2012.) <<https://strane.ba/vladimir-arsenic-kako-pisati-zavicaj>> org/inet 28. 09. 2020; downloaded 15. 02. 2024.

CRNJANSKI 1972: CRNJANSKI, Miloš. *Roman o Londonu*. Prva knjiga, drugo izdanje. Beograd: Nolit, 1972. [orig.] Црњански, Милош. *Роман о Лондону*. Прва књига, друго издање. Београд: Нолит, 1972.

Zona V. Mrkalj

HOW BELGRADE BECAME A HOMELAND (IN SELECTED WORKS OF SCHOOL WRITERS)

Summary

The paper will discuss the concept of homeland and different aspects of reception of literature about homeland, positive and negative. Based on theses that are based on identity theories: 1) homeland is the place where we were born or where we spent our childhood; 2) it is the place where we were educated, where we started a family and made friends for life; 3) the homeland is the place that pleases us the most and to which we can't wait to return if we are evicted or exiled from it, or 4) for every writer, his literature is the homeland, the title theme will stand out in the foreground: How Belgrade became a homeland (in selected works of school writers). Seen from the perspective of the reception of literature about the homeland, many literary texts included in earlier school programs and in new teaching and learning programs touch Belgrade in some way: as a theme, a hero or as an idea of living. Examples suitable for teaching, to which we also refer here, were previously presented in the work *Images of Belgrade in the teaching of literature*. In the same spectrum, the examples in this paper extend to the works of numerous writers who can be called "school writers". By looking at the anthology collections that look at Belgrade through prose and poetry that elevate it, through scientific and popular texts about this city, it will be revealed how Belgrade became the homeland of many Serbian writers, but also how, by reading selected literary works, students from Belgrade can learn more about their homeland.

Keywords: Belgrade, hometown, literature, students, reception of a literary work, teaching interpretation